

Леонід МОСЕНДЗ
8 (20).VIII.1897 – 13.X.1948

...Письменником бути, та ще в наші часи – це щось більше, ніж пером водити по папері. Це – покликання Боже. Як колись Джотто перед позатком [малювання] картини молився і постився, так і тепер: дух письменника мусять бути густим і вартим тих високих слів, які комбінує на папері його вправна рука...

Л.Мосендз

Ігор НАБИТОВИЧ,
професор Університету
ім. Марії Кюри-Склодовської
в Любліні (Польща)

ПОЕТ, ЯКИЙ «СВОБОДІ Й СЛОВУ ПРИРІК СВІЙ ВІК»

УДК 821.161.2-1-3.091Л.Мосендз:7.046

Автор розглядає поетичну і прозову творчість Л.Мосендза, зокрема доводить, що митець прагнув наповнити прозу та поезію красою й досконалістю точних наук, а основним джерелом його творчості була європейська культура.

Ключові слова: неокласицизм, вісниківство, біблійні, міфологічні теми й мотиви, образи античного світу, сюжети з історії середньовічної Європи, минулого та сучасного України, тема вимушеної еміграції, ліризм, мала проза, циклічна композиція, синекдоха, літературний апокриф.

Леонід Мосендз (8 (20) серпня 1897 – 13 жовтня 1948) – поет і прозаїк, науковець і політик – жив у неспокійну добу. Його життя вмістилося у півстоліття бурхливої української історії першої половини ХХ ст.: Перша світова війна, розпад Російської імперії і становлення Української держави, програні Визвольні змагання й перша еміграція, Друга світова війна і знову повне віраження на чужині, смерть у далекій Швейцарії.

Л.Мосендз народився в Могилеві-Подільському. Його батько Марко був волосним писарем у Костополі. Мати письменника Марія походила з родини Лясковців, по материній лінії була полькою.

Після закінчення учительської семінарії у Вінниці воював на румунському фронті, досяг найвищого рангу для некадрових офіцерів – штабс-капітана. Уже в 1918 р. Леонід був певний час у війську УНР. У 1918–1920 рр. працював учителем у Гнівані Вінницького повіту. Учителював удень, а вночі брав участь у повстанських загонах, боровся проти російських окупантів. Саме на цей період припадають його перші поетичні спроби.

Потім знову була армія УНР, табори для інтернованих вояків у Польщі. Після звільнення Леонід перейшов кордон із Чехословаччиною. У Подєбрадах закінчив Українську господарську академію, займався науковими дослідженнями, працював над дисертацією, яку захистив у 1931 р. Можна з упев-

неністю твердити, що Л.Мосендз був членом Організації українських націоналістів, створеної у 1929 р.

Тоді у письменника почалися перші кровотечі від туберкульозу, який, за свідченням Євгена Маланюка, він набув ще в польських таборах для інтернованих українських вояків. Певний час жив у Братиславі, наприкінці 1930-х перебував на Закарпатті – у Севлюші, Хусті.

Уже з середини 1920-х рр. Л.Мосендз став чільним поетом-вісниківцем поруч з Є.Маланюком, Оленою Телігою, Олегом Ольжичем, Олексою Стефановичем, Наталією Ливицькою-Холодною, Юрієм Кленом.

Є.Маланюк у поетичному листі-посвяті Л.Мосендзові 1929 р. подає образ ученого й письменника:

В шкляних блискотках лябораторії –
Худорявий (окуляри і гострий зір) –
Математичними пальцями зважуєш
 Ти вуглеводні
І виокреслюєш мудрі змії кривих.

А вночі Твої руки з машинним запахом
 нафти
Так же твердо і точно важать і креслять
 слова,

І ти бачиш, як всі ми, ту ж нещадиму візію:

В бездорожжя женуть дороги.
Через балки – параболами – мости.
В древню тишу степів – рупори сурм
 фабричних.
І на міді важких легіонів –
Українського сонця жар.

Після Другої світової війни Л. Мосендзові довелося залишити у Чехословаччині дружину та маленьку донечку й податися до Австрії. Хвороба прогресувала, і після лікування у санаторії в Інсбруку письменник виїхав до Швейцарії. Тут він і помер після чергової операції. Незважаючи на життєві прикрощі й історичні катаклізми, мистець не припиняв творчої праці до останнього дня...

Л. Мосендз створив власний неповторний художній світ. Однак стилістично на його творчість чи не найбільше вплинув київський неокласицизм.

По-перше, неокласичний стиль близький Л. Мосендзові, бо за покликанням він був ученим, фахівцем у галузі точних наук. Письменницька праця для нього – це прагнення наповнити прозу і поезію красою й досконалістю точних наук. Крім неокласицизму, що домінує в Мосендзовій поезії, його проза містить певні елементи неоромантизму.

Найінтенсивніший період творчості Л. Мосендза-поета – 1920-ті – перша половина 1930-х рр. Від середини 1930-х він як поет майже не виступав; лише в останні роки життя написав дві поеми: «Канітферштан» і «Волинський рік». Поетичний доробок Л. Мосендза складається зі збірки віршів «Зодіак», драматичної поеми «Вічний корабель», поем «Канітферштан» та «Волинський рік», із перекладів і переспівів з англійської, німецької та чеської мов, із містифікацій (у співтворстві з Юрієм Кленом) – під спільним псевдонімом Порфирій Горотак.

Творчість Л. Мосендза-прозаїка найбільшого розвитку набуває з кінця 1920-х. Прозовий доробок письменника – дві збірки новел і оповідань «Людина покірня» та «Відплата» («Помста»), повість «Засів», історичний роман «Останній пророк», кілька есеїв, літературних портретів, історична розвідка «Штайн: ідея і характер».

Джерелами творчості Л. Мосендза були європейська культура, філософія, історія, мистецтво й література. Завдяки тому, що мистець творчо переосмислив історичні, біблійні, літературно-мистецькі та міфологічні теми й мотиви, образи античного світу, сюжети з історії середньовічної Європи,

минулого та сучасного України, завдяки індивідуальному світобаченню і світовідображенню авторів вдалося розкрити у творах власні оригінальні погляди на сучасну йому добу. Однак, використовуючи «вічні теми і образи», пов'язані з європейською історією та культурою, мистець майже завжди знаходив ту площину, через яку вони проєціюються на українську історію та сучасність, стають суголосні з проблемами українського життя, ідеями українського націоналізму, які хвилювали його і сучасників. У своїх поезіях (як і у прозових творах) письменник намагався знайти причини поразки українських Визвольних змагань, створити власні історіософські візії, передбачити майбутнє України й українського народу.

Поетична збірка «Зодіак», яка побачила світ у видавництві «Колос» у Празі 1941 р., стала підсумком Мосендзової поетичної творчості 1921–

1936 рр. Відкривається збірка циклом «Волинський рік». Його написання датовано 1921–1922 рр. – останніми місяцями й тижнями, які поет провів на рідній землі. Через півтора десятиліття Л. Мосендз знову повернувся до спогадів про дитячі роки

на Волині й напише однойменну поему. У циклі звучать мотиви туги за нездійсненим. Ліричний герой медитує на тему єдності людини і природи. Поезії з циклу – наслідок замилування пейзажами Волині, філософських роздумів над сенсом буття, тяглістю роду. Ці ліричні ноти звучатимуть і в деяких віршах пізніших циклів.

Провідною в поетичній творчості Л. Мосендза, як і в деяких інших поетів-вісниківців, є тема боротьби за незалежність України і вимушеної еміграції. Звертання до проблеми рідного краю, залишеного на поталу окупантові, можна пояснити намаганням збагнути причини програних Визвольних змагань, прагненням загоїти духовні рани від цієї поразки, важким переживанням втрати батьківщини.

Тема боротьби за Українську державу в поезії Л. Мосендза має широке розгалуження – мотиви, які часто між собою переплітаються, впливають на творення своєрідної образної системи. Одним із таких мотивів є прославлення вояків, які зі зброєю в руках боролися за незалежність. Зокрема він звучить у «Баладі про побратима». Звертаючись до недавнього героїчного минулого, поет творить реквієм побратимові по зброї завдяки своєрідній синекдосі. Цей побратим багатойменний: «Разом зі мною

Джерелами творчості Л. Мосендза були європейська культура, філософія, історія, мистецтво й література. Завдяки тому, що мистець творчо переосмислив історичні, біблійні, літературно-мистецькі та міфологічні теми й мотиви, образи античного світу, сюжети з історії середньовічної Європи, минулого та сучасного України, завдяки індивідуальному світобаченню і світовідображенню авторів вдалося розкрити у творах власні оригінальні погляди на сучасну йому добу.

виріс він – / друг щирий, більш ніж брат <...> / Носив багато він імен: Петро, Данило, Гнат...». Хоча згодом вони й розлучилися «на кілька довгих літ», але життя знову звело їх на шляху боротьби. Побратим загинув у борні, й ліричний герой клянеться не забути, що його «забив <...> північний кат», і помститися за нього – за того, «хто звався Петро, Данило, Гнат...». Поет переконаний у тому, що полегли в бою загинули не марно.

Шукаючи причин втрати державності, Л. Мосендз підсвідомо намагається виправдатися перед самим собою і перед «і мертвими, і живими, і ненароженими». Він стверджує: усе, що можна було зробити у цій боротьбі, ті, хто тримав зброю у руках, чесно зробили.

Мотиви виконаного обов'язку перед Батьківщиною простежуються в циклі «Romana militans», що завершує збірку «Зодіак». Поезія «Вітер свище в багнетах...» присвячена тим, хто у 1919-му йшов у кривавий бій за нашу волю. Це «нащадки воїв княжих, нащадки степових ізгоїв». Тяглість бойових традицій, відлуння минулого в сучасності, відчуття зв'язку ліричного героя-вояка з тими, хто сотні років тому теж зі зброєю в руках боронив Україну, наявні й в інших творах Л. Мосендза, наприклад, у вірші «Коли ми ранками рушали з сіл»: «Той сам над нами був нічний зеніт, / що й за доби Великої Руїни». Мотив виконаного обов'язку характерний і для поезії «Рясні були тоді серпневі дні». Вірш має мотто з Є. Маланюка: «Не мед, а меч...». Основна думка твору – ті, що відступали перед російським окупантом, зустріли «погорду матері, сестри і жінки». Й тоді

Спинились ми, спинились! І там
наш кулемет відсвяткував дожинки...

Характерною для Мосендзової творчості є і тема втраченої Вітчизни, що передбачає кілька споріднених мотивів: відхід із рідної землі, еміграція, берладництво, туга за втраченою батьківщиною, надія на повернення в батьківський край, віра у визволення рідної землі. Цю саму тему він розробляв у поемі «Вічний корабель», де висловлено ідею приреченості того, хто кидає рідну землю на поталу ворогові.

Одне з центральних місць у поетичній творчості Л. Мосендза посідає тема взаємин людини з Богом, шукання людиною свого місця у Всесвіті. У творах поета наявні космічні, релігійно-християнські й есхатологічні мотиви. Космічні мотиви особливо характерні для циклу поезій «Зодіак».

Л. Мосендзові належить літературна обробка народної апокрифічної легенди «Микола і Касьян». Спаситель посилає з раю святих Касьяна і Миколу пройти по Україні та принести вістку про ту руїну, яка запанувала в ній, але застерігає, щоб їхніх білосніжних шат не торкнувся бруд. Обороняючи дитину від лихих людей, «Микола ризу в кров за-

брович». Вернувшись до раю, Микола кається і просить Спаса пустити його знову в Україну – в «землю ту розп'яту». Спаситель простив святого, і «за ту любов величну, через яку смуги криваві на обличчі», Миколу двічі на рік люди величають в Україні. Касьяна ж, для якого виявилися вищі «над душу шати», українці величають лише раз на чотири роки. У деяких поезіях Л. Мосендза історіософські візії переплітаються, втілюючись в образах і символах Святого Письма. Центральним образом у нього є образ України.

Важливими у художньому світі Мосендза-мистця є поеми. У драматичній поемі «Вічний корабель», поемах «Канітферштан» і «Волинський рік» знаходимо яскраві й незаперечні докази впливу європейської культури, літератури і мистецтва на творчість поета.

Над «Вічним кораблем», жанр якого автор визначив як ліричну драму, він працював близько десяти років. Тут, як і в багатьох інших творах, звучить кілька мотивів: від'їзд із рідної землі під тиском несприятливих зовнішніх обставин – ворожої навали; пошук причин поразки українських Визвольних змагань; прагнення зрозуміти і пояснити проблему взаємин вождя і народу, відповідальності лідера перед масою. «Вічний корабель» виразно позначений елементами неоромантизму. Передовсім ідеться про поєднання у творі реального та фантастичного світів; гостре зіткнення двох світоглядів, двох ідеологічних таборів: тих, хто готовий зі зброєю в руках боронити рідну землю, і тих, хто згоден запродати її чужинцям; зовнішні події відступають у творі на задній план; велике смислове навантаження у драматичній поемі несуть фантастичні образи та ситуації. Символіка поеми, її алегоричність і символізм прозорі. У поемі «Вічний корабель» виразно звучить проблема еміграції, обов'язку кожної людини перед рідною землею, її відповідальності за свої вчинки.

У «Канітферштані» на літературний кін виведено вчорашнього спудея Києво-Могилянської академії, а нині дяка з Токарівки Гордія, який покинув рідну сторону, щоб побачити чужі краї та пошукати там щастя. Прототипом цього героя, можливо, є Григорій Сковорода. У поемі знаходимо чимало паралелей і перегуків з новелою Л. Мосендза «Мінерва».

Герой поеми, блукаючи по Гданській пристані, де «вгорі – від щогол довгі реї-руки, / а долі – стиск юрби і спів морців», звертається до чужинця із запитанням, хто є власником цього великого корабля з крамом. А той байдуже відповідає: «Канітферштан». Ту саму відповідь чує Гордій і на запитання, кому належать кам'яниці в місті. У храмі, де вінчається молода пара, йому повідомляють, що це весілля Канітферштана. Пізніше, в «сірий день, як сіру безнадію», дяк Гордій, побачивши чорні прапо-

ри, на запитання, хто помер, знову чує: «Канітферштан». Зустрівши земляка, дізнається, що помилявся, вважаючи назву «Канітферштан» прізвищем.

Колізія Мосендзової поеми полягає в моральному виборі, зіткненні протилежних поглядів на еміграцію. Гордій повинен розв'язати для себе проблему, яка стоїть перед кожним, хто покидає рідну землю для того, щоб розбагатіти на чужині. Чи виправдана така еміграція, чи принесе вона сподіване щастя?

Поема «Волинський рік» генетично пов'язана з давньогрецьким дидактичним епосом. Певну подібність щодо її сюжетної будови можна спостерігати в архітектоніці Гесіодових «Робіт і днів». У цій поемі знаходимо кілька вставних сюжетів, що розгортаються на тлі розповіді про річний цикл селянської праці. Зокрема тут подано міф про п'ять поколінь людського роду і Прометея. На такій же підставі буде свій твір і Л.Мосендз. Водночас у «Волинському році» відчутні також відгуки Вергілієвих «Георгік» і «Буколік». Незважаючи на елементи дидактичної поеми, за жанровою природою цей твір ліро-епічний.

Йому властивий високий ліризм. Основна частина поеми – десять розділів, або, як їх називає поет, «співів». Це розповідь про враження малого Марка від перебування із сестрою Валею в дідуся й бабусі на хуторі Підзбуж.

У поемі переплітається кілька тем. Одна з них – тема впливу історії та родової пам'яті, родинних традицій на формування характеру дитини. Вона притаманна й автобіографічній повісті Л.Мосендза «Засів». Інша важлива тема поеми – історія українського народу в найскладніших її виявах. Цю тему автор узагальнив у доспіві.

Надзвичайно цікавою є літературна містифікація періоду таборів «ДіПи» – творчість поета Порфирія Горотака та поява його книжки «Диявольні параболи». Під псевдонімом Порфирій Горотак писали, як ми вже зауважували, Л.Мосендз та Ю.Клен.

У другій половині 1920-х рр. Л.Мосендз розпочав працю над циклом новел, у яких звертався до проблеми повернення родової пам'яті, до «поклику крові». Перша з цих новел – «Номо Lenis» – згодом дала назву збірці «Людина покірна», більшість новел якої присвячено бурхливим подіям 1917–1921 рр. – періоду боротьби за Українську державу. Ті ж почуття й переживання, які Л.Мосендз виклав у поезії «Балада про побратима», в поетичних циклах «Мій шпиталь», «Ми були», «Ромона militants», майже одночасно письменник висловлює й у своїй малій прозі.

Тема боротьби за українську незалежність у новелах книжки «Людина покірна» тісно переплітається з темою становлення нової української лю-

дини, людини-борця, яка, незважаючи на те, що національна самоідентифікація може дрімати в її роді кілька поколінь, повернеться до прабатьківських джерел і стане на захист рідної землі. Одна з провідних ідей збірки полягає в тому, що національна гідність є синонімом гідності людської. Однак цю гідність може мати лише той, хто не втратив почуття кровного зв'язку з рідною землею. Для реалізації такої ідеї Л.Мосендз творить у своїх новелах низку непересічних образів – сильних духом героїв, які насправді не є покірними людьми. Це прообрази тих, хто в майбутньому мав наново вибороти незалежність Української держави.

Композиція збірки циклічна. Центральним є образ оповідача Давида. Засідаючи в заїзді «У Кавалерів», у так званому Цілкум вільному клубі (ЦВК), оповідач ділиться з приятелями своїми історіями. Цей прийом, що застосовувався іще в літературі Ренесансу (наприклад, у «Декамероні»

Дж.Боккаччо), дає змогу виділити лейтмотив усіх новел книжки.

У новелі «Людина покірна», яка дала назву цілій збірці, автор показує «смерть культурної людини» – інженера-залізничника Калера. Події новели стосуються 1917 р., коли через Україну з фронтів поверталися російські війська – хвиля «диких звірів, що по-звірячому запротестувала проти покори, порядку, проти заведеного механізму». Розшалілий натовп, вимагаючи негайної відправки поїзда, влаштовує над Калером, який уособлює порядок і дисципліну, самосуд.

Конфлікт полягає у зіткненні організованості й дисципліни зі стихією натовпу. Кульмінацією протистояння цих сил є страта інженера. Уже із зашморгом на шиї Калер не чекає, коли йому виб'ють з-під ніг скриньку, а сам з усієї сили вдаряє ногою в обличчя ката-сибіряка: «Почувся хряскіт, бризнула кров, сибіряка мотнувся й осів <...> А на натягненій мотузці загойдалося Калерове тіло!..»

Для Є.Маланюка ця новела стала найповнішим і найвлучнішим зразком того, що вніс Л.Мосендз у сучасне українське письменство, чим збагатив нашу духовність. Є.Маланюк перед тим називає кілька негативних «констант» української літератури й етнопсихології, серед яких чи не головна – сентиментальність, перечуленість. І на цьому тлі вже перша новела Л.Мосендза під саркастичною назвою «Номо Lenis» прозвучала, як «громова пригадка, як приховане *temento*, як майже франківський гімн Характеру, Вольовості і Розуму».

У новелах «Великий лук» і «Поворот козака Майкеля Смайльза» прозаїк порушує проблему повернення за покликом крові до рідних коренів.

Одне з центральних місць у поетичній творчості Л.Мосендза посідає тема взаємин людини з Богом, шукання людиною свого місця у Всесвіті.

У «Великому луці» – дві головні дійові особи: бойовий папуаський лук із Нової Гвінеї та останній представник козацького шляхетського роду Яхненків. За переказами, лук перед лицарською смертю когось із родини має здатність бриніти. Здатність лука передбачати смерть, на думку деяких героїв твору, має реалістичне пояснення. Однак оповідач свідомо таке пояснення заперечує.

Образ лука є тим стрижнем, довкола якого розгортається сюжет новели, й одночасно виконує в новелі кілька сюжетотвірних функцій: слугує просто-часовим символом, який єднає між собою ланки родового ланцюга Яхненків від доби Гетьманщини до часів Визвольних змагань; є повсякчасним нагадуванням бойових традицій давнього українського роду; дає можливість побудувати ефектну розв'язку – пострілом із лука Марко вбиває вартового, а звільнені ним козаки громлять большевиків-угорців.

Бойовий лук використано в новелі як умовну форму узагальнення, той архетип, на рівні якого зберігаються основні коди національної й родової пам'яті.

У новелі «Поворот козака Майкеля Смайльза» прозаїк подає докладну мотивацію появи в Україні головного героя – «чотогового третьої сотні Ричмондського полку» американської експедиційної армії. Поштовою до подорожі в Україну послужила «інформаційна стаття про постання на Сході Європи нової держави – України». Газетну вирізку Майкель, здавалося б, байдуже носив у кишені півроку. Смайльз із запису в родовій Біблії знав, що його названо на честь далекого предка – Михайла Смільського, сина «сотника з Козацької землі України, з міста Сміли», який прибув до Вірджинії на початку XVII ст.

Ніхто в повстанському загоні не згадував, що Майкель Смайльз українського походження. Устами оповідача Давида автор окреслює внутрішню психологічну мотивацію розв'язки твору. На питання Давида, чи «він справді почуває себе українцем, сином того народу, заради якого ризикує своїм життям», Смайльз дає негативну відповідь. Та з його розпитувань про Україну було зрозуміло, що «юнак хоче вхопити якусь нитку, яка б зв'язала те минуле, з якого вийшов його предок, з тим сучасним, яке захопило нащадка».

Розв'язка новели непередбачувана: коли большевики зненацька захопили сонних повстанців, Смайльзу пропонують перейти на службу до росіян. Цим він може врятуватися від розстрілу, бо ж «що ви, американець, можете мати спільного з цими петлюрівськими бандитами?».

Майкель Смайльз вибирає свій жереб. Давид перед розстрілом козаків почув «його повільні, виразні українські слова:

– Я не американець, а український козак, Михайло Смільський...»

І у «Великому луці», і в «Повороті козака Майкеля Смайльза» Л.Мосендз розкриває закономірність: родову пам'ять не може стерти навіть найбільше лихоліття, але в якомусь із поколінь вона неодмінно озветься.

Тема помсти стала лейтмотивом серії новел письменника, які увійшли до збірки «Відплата». У короткій передмові до празького видання (1941) прозаїк подав власне бачення ідеї відплати як одного з найбільших стимулів чину в людському житті: «Ідея відплати є найістотнішим стимулом життя, твердить десь Емерсон. І для нашого життя потребуємо цього стимулу в найбільшій мірі. Не боїмося жодної форми його прояву. Хай це буде навіть і помста. Та помста не раба, а пана. Того, хто відплату ніколи не здійснює в одній площині з об'єктом відплати. Але, щоб статистику своїх намірів перевести в чин, здійснюється над ціллю, як сокіл – птах високого лету – і б'є згори, завжди і лише згори...»

«Відплату», що дала назву цілій збірці, можна було б назвати канонічним зразком новели в Мосендзовій творчості. У новелі зафіксовано події, що відбуваються протягом кількох годин. Її фабула ґрунтується на зіткненні інтересів трьох персонажів, кожен із яких має власну мету. Загалом у творі йдеться про смерть Папи Римського. Навіть на смертному ложі у свої вісімдесят шість Папа прагне одного – відплатити кардиналові Каруччіо за відбиту колісь у нього кохану дівчину. Папа чекає смерті столітнього камерлінга – кардинала, який, у свою чергу, проголошує смерть Папи. Камерлінг проголосив уже смерть трьох попередніх Пап і чекає на смерть четвертого – головного героя новели.

Коли надходить звістка про смерть старого камерлінга, Папа проголошує новим камерлінгом свого колишнього суперника і помирає. Це і є кульмінаційний пункт дії; пуант збігається з «динамічною вершиною» (одним із найважливіших моментів твору, насиченим максимальним напруженням, хвилюванням): суперник героя новели, який мав найбільше шансів одягнути папську тіару, уже ніколи, згідно з законом, не зможе стати Папою.

Рефрен «Папа вмирав», який ділить новелу на кілька частин, допомагає динамізувати дію, підкреслити критичність, незвичайність ситуації. Новела закінчується тим же рефреном у доконаному вигляді: «Папа помер».

У цьому рефрені відчутна аллюзія: «Король помер. Хай живе король!». У новелі Л.Мосендза після смерті Папи його місце посідає не той, хто найбільше на це сподівався: помер не лише реальний Папа, а й померла надія того, хто хотів ним стати.

Тричі у творі змінюється «промінь зору». Плавно, майже непомітно він переходить від автора у «промінь зору» головного героя, а відтак – до нового камерлінга. Усі ці пучки «променів зору» збіга-

ються майже одночасно в кульмінаційному завершенні новели. Такий збіг, а також збіг пуанта й «динамічної вершини» створюють неповторний емоційно-мистецький резонансний ефект твору.

Відплата в розумінні Л.Мосендза – це не завжди помста. Часто у книжці це слово вживається в його первісному значенні. Для філософа Г.Сковороди («Мінерва») відплата – це повернення на батьківщину і праця для неї.

В автобіографічній повісті «Засів» письменник використав притчу про Божественного сіяча, яку, навчаючи над Генезаретським озером, розповів Христос. Герой твору – хлопчик Ніно, що зростає в атмосфері зросійщеної української родини. Його батько – нащадок національної шляхти, а мати належить до давнього польського, але теж зрусифікованого роду.

Образна система «Засіву» – доцентрова і ґрунтується на увазі до постаті Ніно. Всі інші образи відіграють допоміжну роль; через стосунки з ними формується дитина, шукає свій шлях і місце у житті. Основний сюжетний принцип повісті – у зосередженні уваги автора саме на процесі й проблемах формування неповторної індивідуальності, вдачі хлопчини, що кристалізується у повсякчасному зіткненні з зовнішнім світом, через систему непростих взаємин із батьком і матір'ю, іншими дорослими, однолітками. Автор завдяки художнім засобам і роздумам шукає ключ до тих найголовніших впливів, які творять цілісний і цілеспрямований характер юного героя.

Л.Мосендз надзвичайно переконливо і з любов'ю, демонструючи чудове знання й розуміння дитячої психології, змальовує поступове усвідомлення малим хлопчиною того, що він – нащадок козаків і гайдамаків, що його рідна мова – українська. Це одна з присутніх мистецько-психологічних проблем, яку прагне розв'язати прозаїк – показати процес мовної, а потім і національної самоідентифікації, отожднення себе саме з українською мовою та Україною.

Ніно (Антонін) поступово дізнається про минуле України (події, описані в повісті, відбуваються на початку ХХ ст.). На його запитання: «Хто ж ми?» стара Татарчучка відповідає: «Руські ми...» Мати Ніно уточнює: «Не руські, а руськіє. Ти ж по-руськи мусиш говорити, а не по-мужицьки». Батько хлопчика, Павло Людкевич, має свою внутрішню Україну. Він «руський», хоча в його душі ще звучить часом «далекій наголос могутніх тонів», які він чув у юності. Та коли син питає, чому батько ніколи не розказував йому про Україну й куди вона поділася, той мовчить.

Довідавшись, що батькового брата заслали за Україну, Ніно, не усвідомлюючи навіть, що це означає, відчуває, що їхні шляхи – його і дядька – якимось дивним чином зішлись. Побитий батьком,

хлопець у душі постановляє, що «не хоче вчитися панської мови!.. Краще <...> піде на Сибір і блукатиме там сам, як той його дядько!..».

Втеча Ніно з дому в Л.Мосендза символізує національне самоусвідомлення хлопчика. Він вирушає з дому в ніч, мріючи, що колись повернеться «великий і славний, сильний і могутній, приїде до міста на вороному коні». Антонін утікає тим самим шляхом, на якому дід Гаврило колись розповідав йому про величну історію України. Тут, на щойно зораній ниві, він і засинає.

Ще одна своєрідність Мосендзової творчої манери, яка надзвичайно яскраво виявилася, зокрема в «Засіві», – вміння створювати всеохопну об'ємну синекдоху, в якій через сфокусоване частинне, одиничне пізнається ціле, всезагальне. У повісті письменник знаходить оригінальні паралелі та відповідності і процесу становлення, і формування «мікрокосмосу» душі малого хлопця, й вироблення позитивних рис «макрокосмосу» етнопсихології цілого народу: «Від пригоди до несподіванки, від несподіванки до небезпеки, від небезпеки до боротьби, героїства й самопожертви – відвічний шлях дітей до мужів і народів до націй...»

У містичному образі сіяча, що вийшов до схід сонця на зораний лан, і в образі малого хлопчини, який спить у борозні, письменник творить власну історіософську візію шляху свого народу. Хоча довкола вже підноситься густа зелень сусідніх нив і сіяч дещо спізнився, але ця рілля врожайна, зерно добірне, і його нива ще дожене за врожайністю сусідські поля.

Побачивши хлопчика, що спить, сіяч нахилється над ним – і на дитину сиплеться важке золотисте зерно, те зерно, з якого проросте велике майбутнє.

Генетично образ Ніно пов'язаний із героями збірки «Людина покірпа». Це саме той тип української людини, в душі якої, як і в душі Майкеля Смайльза («Поворот козака Майкеля Смайльза») чи Марка Яхненка («Великий лук»), зріє розуміння, сином якого народу він є.

Великим історичним романом «Останній пророк» Л.Мосендз неабияк розширив можливості використання жанрових елементів літературного апокрифа. Цей роман про Івана Хрестителя – твір високого мистецького ґатунку, в якому висвітлено тривалий період з єврейської історії. Через літературну реконструкцію давньої європейської історії письменник розкрив власне бачення української історії, виявив своє філософське розуміння призначення України та українців.

Роман написав Л.Мосендз, ґрунтовно вивчивши Святе Письмо й історичні джерела. У творі відчутні відгуки не тільки Письмової Гори (Біблії), історичних та археологічних джерел. Наративна стратегія

«Останнього пророка» базується й на знанні Мішни – зводу Усного Закону (Усної Тори) – і складених на її основі обидвох Талмудів (Єрусалимського та Вавилонського), мідрашу Галаха й мідрашу Агади* й широкого використання агадичної літератури, на застосуванні трансформованого жанру *пюот* – гебрійських поетичних текстів, які прикрашають спільну молитву.

Якщо представлення галахічних приписів (указівок, як виконувати ті чи ті заповіді, закони) дає можливість письменникові показати у творі широке поле теологічних, релігійних, філософських дискусій, нашкіцувати й виопуклити суперечності між основними релігійними партіями в гебрійському суспільстві, то використання агадичної літератури (повчальних і фантастичних історій, легенд і переказів, притч, оповідань із життя гебрійських мудреців і їхніх послідовників, молитов і релігійної поезії, анекдотів, ворожбитства, географічних відомостей, знань із медицини, природознавства, астрономії та астрології, зрештою – і теологічних роздумів та історичних трактатів) – відтворити розлоге тло життя гебрійців періоду Другого храму. Можна твердити, що «Останній пророк» – чи не єдиний твір в українському письменстві, де з таким розмахом і знанням предмета представлено гебрійські релігійні традиції, історію, ментальність і світогляд.

У центрі «Останнього пророка» – образ Єгоханана (Івана Хрестителя), предтечі Месії – Ісуса Христа. В «Останньому пророці» Л. Мосендз, продовжуючи традиції, що їх започаткували І. Франко, Леся Українка, Г. Хоткевич, намагався крізь призму Біблії та історію іншого народу зрозуміти історичну перспективу своєї нації. Великий епічний твір дав письменникові змогу широко викласти власні історіософські ідеї та візії.

Художній світ роману Л. Мосендза перетворюється на реалістичну візію євангельського часу. «Останній пророк» складається з трьох частин. Перша – «Батьки» – вводить читача у світ переживань бездітних Захарії та Елісеби. Незгасна надія на народження сина винагороджується упевненістю, що Єдиний змилюється над ними й дасть їм нащадка. Друга і третя частини роману – «Вибранець» і «Манівці» – це історія дитинства, юності та змушнення Єгоханана.

Побоюючись, що хлопець занадто захоплюється зброєю і військовим мистецтвом, мати Елісеба віддала його в науку до старого Давида, а потім, виконуючи дану колись обіцянку перед Богом, послала вчитися до Єрусалимського храму. У Єрусалимі, пізнавши вчення фарисеїв і садукеїв, зрозумівши ницість їхніх прагнень і бажань, захованих за показною праведністю і справедливістю, Єгоханан пере-

йшов до zelotів, а потім і до сікаріїв – до тих, які борються за незалежність від римської окупації й проти власних манкуртів.

«Останній пророк» – твір поліфонічний. Це ніби велика симфонія, де звучать різні мотиви, які сплітаються навколо головної теми – долі Івана Єгоханана. Ще одна з провідних тем твору – чекання приходу Месії, який знищить римлян-ворогів, введе Ізраїль із неволі (тут широко використано, зокрема, агадичні тексти, сповнені месіанських надій; крім цього, у романі наявні відгуки самаритянських уявлень про те, що Месія буде «пророком, подібним до Мойсея»). Спочатку ці теми звучать у різних регістрах, відлунюють у басах, дисонують, створюючи враження напруги й неспокою, різняться між собою октавами, але поступово, під кінець твору, набувають гармонійності.

Долі інших героїв твору переплітаються у вибагливій сюжетній канві (долі сирійського легата-римлянина Вара, який упокорив гебрійців і наставив хрестів із розп'ятими повстанцями по всій Галілеї та Юдеї; каліки Пасхура, який був учасником повстання й чудом залишився живий – але з залізною рукою, виколотим оком, відрізаним язиком і відтятою ногою; царя Ірода; повстанця-зелота Іродіона, що розмовляв у храмовій келії з Захарією й якого згодом урятував малий Єгоханан; безстрашного римського легіонера-ветерана, який сам карає себе смертю; єрусалимського митника Закхії, який через десятки років розповість Єгохананові про свою дружбу з його батьком). Інколи ці другорядні теми виходять на перший план, приглушуючи звучання двох основних. Та з часом музика оповіді повертається до головного, хоча періодично знову вчуваються відгомони другорядних тем.

Л. Мосендз убачав у новозавітній історії трагедію тогочасної людини, яка була суголосною екзистенційним переживанням людини ХХ ст. Саме таке світобачення дало можливість авторові філософськи переосмислити євангельський сюжет.

Роман Л. Мосендза має одночасно і глибокий загальнолюдський, і конкретний соціально-політичний, ідеологічний сенс. У творі йдеться про одвічні проблеми життя і смерті, про сенс людського існування, переломленого крізь призму буття-у-світі власного народу, незалежність рідної землі, вічне протистояння добра і зла.

Варто наголосити на таємниці роману. Уважалося, що твір, який митець писав протягом одинадцяти років і який було надруковано через дванадцять років після його смерті, залишився незавершеним. У приватних листах письменника містяться натяки на те, що він збирався працювати й над четвертою частиною твору, але її рукопис (якщо він існував) не знайдено. Студії над структурою та архітектонікою роману показують, що ця частина твору, за

* Агада – у юдаїзмі – повчальний коментар у Талмуді.

логікою сюжету, могла б існувати, бо залишилися незавершеними деякі сюжетні лінії твору – вони ніби «провисають», чекаючи свого завершення в ще одній частині.

Однак, незважаючи на припущення про існування (чи ідею написання) четвертої частини, нині можна твердити, що роман «Останній пророк» є завершеним, цілісним у структурному й ідейно-естетичному сенсі твором. Важко повірити, що, балансує на межі життя і смерті, письменник, який мріяв побачити свій твір опублікованим, не передбачав би певної його розв'язки.

В одному з листів до Д.Донцова (редактора львівського «Вістника») Л.Мосендз (ще до початку праці над «Останнім пророком») писав: «Давно вже задумав я написати збірку коротеньких біографічних начерків кількох “representative men”, але таких, що в їхньому житті настає перелом до нової, трудної діяльності під впливом якогось зовнішнього раптового факту – чуда. Таким фактом, напр[иклад], я вважаю для Мойсея – вогненний куш, для Ж[анни] Д'Арк – з'явлення Богоматері, для Наполеона – розгон Директорії, для Мазепи – Переволочну, для Лойоли – х[в]оробу etc. Отже, ці біографії (біля 10) мали б одну спільну рису. Всі вони були б доведені до менту перелому (курсив наш. – І.Н.). Освітлений цей мент і кинуто кілька променів на майбутнє героя. Так я хочу підкреслити в житті людини мент несподіваного, раптового, мент катаклізму внутрішнього <...> Чи ж то не чудо? Отой секундний стан споєння з Божеством, в якому згорає стара людина й зароджується геній»¹.

В одному з есеїв цієї серії – «Поки вихилявся глечик», присвяченому духовному переродженню Мухаммеда й перетворенню його на пророка Аллаха, Л.Мосендз застосував окреслений вище прийом переломного моменту в житті його героя, дошукуючись тих причин, що породили пророка й народно-вождя.

Завершальна сцена «Останнього пророка» містить той же новелістичний пуант, що його задумував письменник для серії есеїв ще на початку 1930-х рр. і який задекларовано в наведеному вище листі до Д.Донцова. Пошук власного життєвого шляху головного героя роману починається пізнанням земного Єрусалима, закінчується зустріччю з есеєм біля воріт Вічного міста (з міфологічного погляду ворота є межовою лінією, перехід через яку змінює онтологічний статус героя). Ця зустріч сигналізує майбутнє пророкування приходу Месії – віднайдення Єрусалима духовного. У сцені відлунює агадична ле-

генда про Брату Милосердя в Єрусалимі, через яку Господь колись залишив місто, через неї він колись і повернеться.

Агресивна риторика Єгоханана змінюється, він у гніві намащує меч під пахвою, проте гнівні інвективи не впливають на спокій і незворушність есена. Лише прохання про милість Господню (прохання допомогти хворій дитині) і звертання до засадничого принципу для майбутньої релігії – християнства – милосердя («милість давайте, а не жертву!..») стає переломним моментом. Саме тут, як і у випадку Мухаммеда, «поки не встигла впасти перша краплина з нахиленого глечика», настає для Єгоханана «в стані піднесення» ініціація, «секундний стан споєння з Божеством, в якому згорає стара людина й зароджується геній» нового світобачення, нової релігії...

Окрім художньої прози, Л.Мосендз писав і публіцистику. 1935 р. побачила світ його публіцистична книжка «Штайн: ідея і характер» – біографія політичного діяча, бурхлива діяльність якого наприкінці XVIII – на початку XIX ст. відобразилася на політичній ситуації не тільки в роз'єднаній і роздробленій Німеччині, а й у всій Європі. Гостра оцінка Л.Мосендзом М.Хвильового представлена в його публіцистичній статті «Микола Хвильовий: легенда і дійсність» (з'явилася окремим виданням під псевдонімом М.Лясковець). Він був одним з елементів дискусії, що велася на еміграції довкола явища націонал-комунізму, характерного для України, зокрема і щодо ролі його чільного представника М.Хвильового.

Митець свято вірив у велике майбутнє своєї батьківщини. За вісім місяців до смерті у приватному листі Л.Мосендз писав: «Перед роками снівся мені сон: був я на небі, на широкій хмарі під темним зоряним небом, і ангел показував мені будинки. А в одному була вітрина велика за склом, і там стояли на чорних підставках блискучі діаманти. Бачу їх! “Це народи світу”, – сказав ангел. “А де ж Україна?” – запитав я. “Ось”, – і показав на сьомий з ряду діамант. Не був він такий аж великий, як ті перед ним, але стрункий і блискучий, наче готична вежа...»². Ця віра, надія і любов до України бринять у словах листа, написаного й через два місяці після попереднього: «...Хто є патрон нашої землі? Сам св. Михайло... Сам Архистратиг, небесний Маршал! Мені колись казав знайомий чех: “Страшного масте патрона! Будете великим народом”. Одним із семи діамантів»³.

Свою ж долю Л.Мосендз означив у «Волинському році» – «Свободі й Слову приректи свій вік».

¹ Листи Леоніда Мосендза до Дмитра Донцова за 1931–1934 роки (публікація Галини Сварник) // Записки Наукового товариства ім. Т.Шевченка. – Т. ССXXXIX: Праці філологічної секції. – Л., 2000. – С. 515.

² Мосендз в листах. Особисте (з листів Л.Мосендза до родини інж. Арсена Шумовського) // Літературно-науковий вісник (Мюнхен). – 1949. – № 2. – С. 200.

³ Там само. – С. 197.